

UOT:619

TƏKRAR YEMLƏMƏNİN TUT İPƏKQURDUNUN TEXNOLOJİ
GÖSTƏRİCİLƏRİNƏ TƏSİRİ

Q.M.BƏKİROV, Y.M.BƏKİROVA, S.Ə. XƏLİFƏTOVA, E.P.KƏRİMOVA, R.Q.BƏKİRLİ

Yüksək texnoloji nişanaləri ilə fərqlənən Çingiz xəttinə Yaqub xətti ilə çarpazlaşdırılması, yüksək kompleks göstəriciyə malik hibridlərin alınması üçün effektivdir. Mövsümi yemləmənin nəticəsində yüksək texnoloji göstəricilərə malik yeni hibrid və cins yaratmaq mümkündür.

Açar sözlər: Tut ipəkqurdu, barama, ipək.

İpəkçilik respublikanın ən qədim kənd təsərrüfat sahələrindən biridir. 1925-ci ildə Gəncə şəhərində "İpəkçilik stansiyası" yaradıldı. Onun bazası əsasında 1959-cu ildə Azərbaycan Elmi Tədqiqat İpəkçilik İnstitutu yaradıldı. Burada ipəkçilik üzrə mütəxəssislər hazırlanırdı. Yüksək məhsuldar tut ağacları və sortları, tut ipəkqurdu hibridləri və cinsləri əldə edilməsi üzrə elmi tədqiqat işləri aparılıb. Yeni tut ağacı sortları və tut ipəkqurdu hibrid və cinsləri yaradılıb.

N.V.Şurşikova, M.Q.Smetiyeva müxtəlif mövsümlərdə bəslənmiş eyni adlı cinsin fərdlərinin cütləşdirilməsi ilə nəsildə barama kütləsinin 5,4%, ipək pərdəsinin kütləsinin 15,5%, ipəkliliyin 9,9% artdığını göstərir. Bunun səbəbini fərqli şəraitin təsiri ilə müxtəlif keyfiyyətli qamətlərin əmələ gəlməsi və müxtəlifliyin gələcək nəsildə saxlanması ilə izah edirlər.

N.Y.Snadze Tbilisi Elmi Tədqiqat İpəkçilik İnstitutunda apardığı təcrübəsində yazır ki, yay yemləməsindən gələn ilin yazı üçün qrena hazırladıqda yay mənşəli qrenaların dirilmə faizinin yüksək olması ilə bərabər, baramanın məhsuldarlığı yüksək olur. N.H.Bədəlov "Azərbaycanda ipəkçilik" əsərində professor R.Hüseynovun yaratdığı "Azərbaycan" cinsi üzərində xətti seleksiya apararaq yeni yüksək "Gəncə-1" cinsini əldə etmişdir. Xətlicoxalma zamanı eyni cinsdən götürülmüş damazlıq materialı müxtəlif xətlər istiqamətində cütləşdirirlər, daha qiymətli fərdlər seçilir, bunların əsasında təsərrüfat əhəmiyyətli əlamətlərin yaxşılaşdırılması üçün nəsildən-nəsilə seçmə aparılır.

İ.A.Şerbakov qeyd edir ki, ipəkçilikdə ilkin cinsləri düzgün seçdikdə birinci nəsil hibridlərdə artım müşahidə olunur.

N.V.Turbin genetik balans konsepsiyasına görə seçmənin getdikcə qazanılmış irsi amillərin balansını orqanizmin inkişaf etdiyi ətraf mühitlə birlikdə onların

Cədvəl №1

Cinsin adı	Göstərici	Yaz		İki illik orta rəqəm	Yay		İki illik orta rəqəm	Payız	2016
		2015	2016		2015	2016			
Yaqub Çingiz Çingizx Yaqub Yaqubx Çingiz Şəki-1xŞəki-2	Bir ədəd quru baramanın orta çəkisi mq.	670 685 715 700 612	700 690 730 720 614	685 687 722 710 613	535 524 595 540 451	540 530 672 632 524	535 527 633 586 487	600 670 523	610 656
Yaqub Çingiz Çingizx Yaqub Yaqubx Çingiz Şəki-1xŞəki-2	İpəklilik %	49,4 49,5 50,7 49,8 48,2	49,0 50,4 51,4 51,0 48,8	49,2 49,9 51,0 50,4 48,5	49,8 49,7 50,7 50,2 47,2	49,2 49,9 51,1 50,0 46,7	49,5 49,1 50,9 50,1 46,9	49,6 50,1 46,2	49,3 50,2
Yaqub Çingiz Çingizx Yaqub Yaqubx Çingiz Şəki-1xŞəki-2	Baramanın açılma qabiliyyəti %	85,1 86,5 88,2 88,3 85,1	85,3 87,1 87,1 88,4 85,3	85,2 86,8 87,6 88,3 85,2	87,8 87,8 87,9 88,3 84,8	87,7 87,5 88,3 87,1 84,4	87,7 87,6 88,1 87,7 84,6	87,2 88,4 84,6	87,3 88,3
Yaqub Çingiz Çingizx Yaqub Yaqubx Çingiz Şəki-1xŞəki-2	İpək çıxımı %	40,7 39,5 41,3 40,8 39,0	41,2 40,3 42,2 41,2 39,8	40,9 39,9 41,7 41,0 39,4	39,8 38,5 40,6 39,7 37,8	41,2 40,3 42,2 41,2 39,8	40,5 39,4 41,4 40,4 37,9	39,5 40,7 39,0	39,6 39,8
Yaqub Çingiz Çingizx Yaqub Yaqubx Çingiz Şəki-1xŞəki-2	Bir ədəd baramadan açılan sa-pın uzunluğu. m	1160 1185 1189 1243 987	1143 1160 1215 1173 1010	1151 1160 1200 1200 998	980 960 1112 1128 892	1100 1000 1076 1080 1010	1147 980 1094 1100 951	1160 1170 1100	1100 1180
Yaqub Çingiz Çingizx Yaqub Yaqubx Çingiz Şəki-1xŞəki-2	Qırılmadan açılan sapın uzunluğu m.	1115 1132 1200 1168 970	1010 1068 1175 1137 958	1062 1100 1200 1152 964	940 869 1133 1057 785	1082 1068 1031 1036 958	1011 968 1082 1046 871	1000 1085 840	970 1070

müxtəlif istiqamətli təsiri ilə valideynlərdə istənilən əlamətin meydana çıxma dərəcəsini müəyyən edir.

Tədqiqat işi AMEA Şəki Regional Elmi Mərkəzin "Tut ipəkqurdunun seleksiyası şöbəsində" aparılıb. İllər və mövsümlər üzrə təkrar yemləmə aparılıb. Tut ipəkqurdunun birinci yemləməsi – yaz yemləməsidir, sonrakı yemləmələrin hamısı təkrardır. Bəzən onlar aparılma müddətlərinə görə adlandırılır, gec yaz, yay, payız yemləməsi. Müxtəlif illərdə və mövsümlərdə tədqiqat işləri aparılıb. Ayı-ayrı cins və hibridlərin toxumları həm yazda, yayda və payızda inkubasiyaya qoyulub. Cins və hibridlərin baramaları Şəki ASC-nin baramaaçı istehsalatında açılıb və texnoloji göstəriciləri müəyyən edilib. Quru baramanın ipəkliliyi, ipək çıxımı, baramanın açılma qabiliyyəti və metrik nömrəsi müəyyən edilib. Seleksiya işində əsas məqsəd bol və yüksək keyfiyyətli xam ipək məhsulu almaqdır. Sınaqdan keçirilən hibrid və cinsi o zaman yüksək qiymətləndirilir ki, o daha çox ayar verə bilsin. Texnoloji göstəricilər sənayenin tələbinə cavab verməlidir. Təcrübədə olan hibrid və cinslərin texnoloji göstəriciləri 1 №-li cədvəldə verilib:

Təcrübədə müəyyən edilmişdir ki, bir ədəd quru baramanın çəkisi sənaye əhəmiyyətlidir. Yaş baramadan quru barama çıxımı əmsalı göstəricisi də sənaye üçün çox əhəmiyyətlidir. 1 №-li cədvəldən aydın olur ki, bir ədəd quru baramanın orta ağırlığına görə Yaqub, Çingiz, Yaqub x Çingiz, Çingiz x Yaqub cins və hibridləri nəzarətdən yüksək olmuşdur. Nəzarətdə 2015-2016-cı illərdə 615 mq olduğu halda, Yaqub, Çingiz, Yaqub x Çingiz, Çingiz x Yaqub cins və hibridlərində quru baramanın çəkisi 660-715 mq olmuşdur.

Quru baramanın ipəkliliyi istehsalat üçün əsas göstəricidir. Quru baramanın ipəkliliyi xam ipək istehsalına təsir edən göstəricidir. Cədvəldən aydın olur ki, quru baramanın ipəkliliyi mövsümlər üzrə Yaqub, Çingiz, Yaqub x Çingiz, Çingiz x Yaqub cins və hibridlərində baramanın ipəkliliyi illər üzrə yaz mövsümündə 50,9-51,4% olduğu halda, nəzarətdə olan Şəki-1 vx Şəki-2 hibridində aşağı faiz, yəni 49,5% olmuşdur.

Baramanın açılma qabiliyyəti məhsuldarlığa təsir edən əsas göstəricidir. Yəni, barama normal açılma-yanda məhsuldarlıq aşağı düşür. Baramanın açılma qabiliyyəti Yaqub, Çingiz, Yaqub x Çingiz, Çingiz x Yaqub cins və hibridlərində 87,7-88,3% olmuşdur. Lakin nəzarətdə bu göstərici aşağı 83,6% olmuşdur.

Baramanın ipək çıxımı Yaqub, Çingiz, Yaqub x Çingiz, Çingiz x Yaqub cins və hibridlərində 42,2% olduğu halda, nəzarətdə olan Şəki-1 vx Şəki-2 hibridində 39,0% olmuşdur.

Bir ədəd baramadan açılan ipək sapın uzunluğu məhsuldarlığı artırmaq üçün mühüm göstəricidir. Cədvəldən aydın olur ki, Yaqub, Çingiz, Yaqub x Çingiz, Çingiz x Yaqub cins və hibridlərində 1095-

1200 metr olduğu halda, nəzarətdə bu göstərici aşağı 900 metr olmuşdur.

Barama açılan zaman sapın qırılması zamanı sənayedə itgiyə yol verilir. Baramadan sapın qırılma-dan açılması sənayedə məhsuldarlığı artırır. Təcrübədə olan cins və hibridlərində açılan sapın uzunluğu yaz yemləməsində iki illik orta göstərici təcrübədə olan cins və hibridlərində 1000-1200 metr olmuşdur. Lakin nəzarətdə bu göstərici aşağı 900 metr olmuşdur. Yaz yemləməsindən fərqli olaraq, yay və payız yemləməsində daha da əlverişsiz şəraitdə aparılan təcrübənin iki illik nəticəsindən aydın olur ki, bir ədəd quru baramanın ağırlığı yayda Yaqub, Çingiz, Yaqub x Çingiz, Çingiz x Yaqub cins və hibridlərində 600-634 mq olmuşdur. Lakin daha əlverişsiz şəraitdə payız yemləməsinin nəticəsindən aydın olmuşdur ki, təcrübədə olan cins və hibridlərdə quru baramanın çəkisi yüksək yəni, 610-670 mq olmuşdur. Nəzarətdə olan Şəki-1 vx Şəki-2 hibridində yay və payızda quru baramanın çəkisi aşağı, yəni 500-520 mq olmuşdur.

Quru baramanın ipəkliliyində aparılan təcrübədə olan Yaqub, Çingiz, Yaqub x Çingiz, Çingiz x Yaqub cins və hibridlərində 49,2-51,1%, payızda aparılan təcrübədən aydın olur ki, nisbətən aşağı 49,3-50,1% olmuşdur.

Baramanın açılma qabiliyyəti yayda təcrübədə olan cins və hibridlərdə 88,2-88,5%, lakin payızda alınan nəticə isə 87,8-88,3% olmuşdur.

Quru baramanın ipək çıxımı yay yemləməsində təcrübədə olan cins və hibridlərdə 41,2-42,2%, payız yemləməsində quru baramanın ipək çıxımı 38,1-39,8% olmuşdur.

Bir ədəd baramadan açılan ipək sapın uzunluğu yayda təcrübədə olan cins və hibridlərdə 1095-1143 metr olmuş, lakin payızda bu göstərici 1054-1082 metr olmuşdur.

Tut ipəkqurdunun seleksiyası zamanı yüksək ipəkli "Monovoltin" və yaşama qabiliyyəti yüksək olan "Bivoltin" cinslərinin yaxşı xüsusiyyətlərini bir cinsdə birləşdirmək mümkün olmuşdur. Deməli, müxtəlif mənşəli və təsərrüfat əhəmiyyətli cinslərin cütləşdirilməsindən alınan hibrid nəslin üzərində istiqamətlisəçmə aparmaqla hibrid nəsil öz daxilində çoxaldılır. Məlumdur ki, hibridləşmə və istiqamətli seçmə nəticəsində valideynlərin qiymətli əlaqələri yeni cinsdə yaxşılaşır. Həm də onda tamamilə yeni və əhəmiyyətli əlamətlərmeydana çıxır. Yeni xətlərin yaradılması məqsədi ilə texnoloji göstəricilərə görə diqqətli olaraq seçmənin aparılması, müxtəlif şəraitdə və müxtəlif mövsümlərdə yetişdirilən fərdlərin cütləşdirilməsi yolu ilə yüksək dözümlü xətlər yaradılmışdır. Seleksiya xətlərinin yaradılmasında əvvəlki nəsillərdə seçmənin aparılması texnoloji göstəricilərə görə aparılmışdır. Beləliklə eksperimental şəraitdə öyrənilən hibrid birləşmələrinin və cinslərin əldə edilən və təsərrüfat üçün mühüm əhəmiyyət kəsb

edən əlamətlərinə əsaslanaraq aşağıdakı nəticələri söyləməyə əsas verir:

1.Yüksək texnoloji nişələri ilə fərqlənən Çingiz xəttinə Yaqub xətti ilə çarpazlaşdırılması, yüksək kompleks göstəriciyə malik hibridlərin alınması üçün effektivdir.

2.Müəyyən olunmuşdur ki, mühit şəraitinin dəyişməsinə cavab olaraq, tut ipəkqurdunun-da texnoloji əlamətləri qanuna uyğun şəkildə dəyişmişdir.

3.Mövsumi yemləmənin nəticəsində yüksək texnoloji göstəricilərə malik yeni hibrid və cins yaratmaq mümkündür.

ƏDƏBİYYAT

1. Шурикова Н.В., Сметиева М.Г. Научные основы развития шелководства. Ташкент : 1977, 206с. 2.Снадзе Н.Л. Новая белококонная порода тутового шелкопряда «Кажури» Тр. Тбилис НИИШ, т. 5, 1955, с. 54-57. 3. Вədəlov N.H. Azərbaycanda ipəkçilik. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1977, 94 s. 4.Шербаков И.А. Качествогреныполученнойотосеннихкоконов.Реферат САНИИШ. КН. 3, 1950, 28с. 5.Турбин Н.Б. Генетика гетерозиса методы селекции растений на комбинационную способность. 1971, с. 33-48.

Технологические показатели при повторном кормлении тутового шелкопряда.

Г.М.Бекиров, Й.М. Бекирова, С.А.Халифатова, Е.П.Керимова, Р.Г.Бекирли

Скрещивание отличающихся высокими технологическими показателями линий Чингиз и Ягуб эффективно для получения гибридов обладающих высоко комплексными показателями. В результате сезонной кормежки возможно создание новых гибридов и сортов обладающих высокими технологическими показателями.

Ключевые слова: тутового шелкопряда, кокон, шелк.

Affection of re feeding technological indicators of mulberry silkworm

G.M.Bakirov, Y.M.Bakirova, S.E.Khalifatova, E.P.Kerimova, R.G.Bekirli

Crossing Chingizlik with Yagub line which differ with high technological signs, is efficient for getting high complex indicator hybrids. As a result of seasonal feeding it is possible to create new hybrids and sorts which have high technological indicators.

Key words: silkworm, cocoon, silk.